

Hammerdals kyrka

Byte av yttertak, 2017

Strömsunds kommun, Jämtlands län, Härnösands stift

Henrik Ylikoski

RAPPORT – JAMTLI 2018:5
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel 063-15 01 00

Fax 063- 10 61 68

© Jamtli 2018

Allt kartmaterial från GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket

Ärende nr MS2006/02204

Omslagsbilder: Hammerdals kyrka

Foto: Sara Höglund, Henrik Ylikoski, Jamtli om inte annat anges.

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INLEDNING	3
FASTIGHETSUPPGIFTER M.M.....	4
KARTA.....	5
BAKGRUND	5
HISTORIK	6
ANTIKVARISKT RESONEMANG	8
BESKRIVNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER.....	9
TAK	9
<i>Takpanel.....</i>	<i>9</i>
<i>Plåtarbeten.....</i>	<i>11</i>
<i>Taklucka.....</i>	<i>15</i>
<i>Skorsten.....</i>	<i>18</i>
TORNFASAD	20
<i>Tidigare åtgärder.....</i>	<i>20</i>
<i>Utförda åtgärder 2016.....</i>	<i>20</i>

Inledning

Länsstyrelsen lämnade 2015-01-29 tillstånd till ändring av kyrkobyggnad, byte av yttertak och restaurering av fasad, Hammerdals kyrka (Lst dnr 433-116-2015).

Arbetet har utgått från Arbetsbeskrivning för plåtarbeten m m på tak och fasader på Hammerdals kyrka av plåtkonsult Hans-Erik Olsson 2017-05-16. Arbetena har utförts av Winthers bygg AB, Örnköldsvik. Åtgärderna på taket genomfördes under perioden juni till oktober 2017. Slutbesiktning hölls 2017-11-06. Närvarande var besiktningsman Hans-Erik Olsson Plåtkonsult AB, Björn Persson Strömsunds pastorat, Inga-Maj Persson Strömsunds Pastorat, Tommy Olsson Arenatum AB, Torbjörn Winther Winther Bygg AB och Henrik Ylikoski Jamtli.

Befintlig taktäckning i form av kopparplåt, rote och underliggande spåntäckning har avlägsnats och ersatts med en ny täckning av stålplåt. Den nya plåttäckningen har lagts med en halv plåts förskjutning. På långhuset har en av takluckorna tagits bort i samband med omläggningen. På sakristians tak har skorstenen tagits bort och taket lagats i med kopparplåt. Dessa åtgärder har kommunicerats med Länsstyrelsen innan genomförande. Vid slutbesiktningen noterades skador i ytbeläggningen på taket. Dessa skulle åtgärdas under våren 2018. Det kom dock att dröja till oktober 2018 innan allt var åtgärdat.

Antikvarisk medverkande har varit Sara Höglund och Henrik Ylikoski, Jamtli. Rapporten bygger på besöksprotokoll, fotografier, ritningar och andra handlingar som finns i läns museets arkiv.

Östersund den 12 oktober 2018

Henrik Ylikoski

Antikvarie

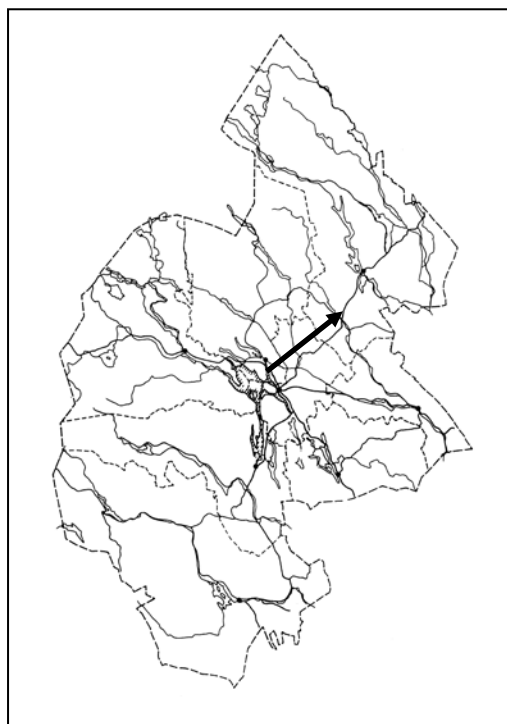
Fastighetsuppgifter m.m.

Objekt	Hammerdals kyrka
Dnr Jamtli	153/2017
Dnr LST	433-116-2015
Fastighet	Strömsund Hammerdals Prästbord 1:5

Karta

Ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/02204

Bakgrund

Historik

Vid slutet av 1700-talet ansågs Hammerdals stenkyrka från 1500-talet, vara för trång. Byggmästare Petter Hagmansson och verkgesäll Simon Geting ansvarade för arbetet med att uppföra en ny kyrka på samma plats som den gamla. År 1782 stod den nya kyrkan färdig. Tornet byggdes 1817-1818 med Jonas Åhlström som byggmästare. Vid 1780-talets nybyggnad utformades taket över långhuset som ett brutet tak. Den 8-10 september 1849 hölls visitation i Hammerdals kyrka av kontraktsprosten Nils Nordien. I visitationsprotokollet, återgivet i Hammerdalskrönikan 1949, står att: ”Yttre taket så väl å kyrkan som sacristian borde, i anledning af uppkomne läck, omläggas och därvid följas det byggnadssätt, som ritningen till kyrkan utvisar, så att det blefve obrutet”. 1858-59 byggdes taket om till dagens valmade sadeltak. Taktäckningen bestod av stickspån, som byttes ut mot nya stickspån 1886 och ”maskinriven träspån” 1923. År 1901 lades kopparplåt på tornetaket och året efter plåtbekläddes även lanterninen. Sydportalens vindfång tillkom 1923, men det är oklart om plåtarbetena över portalen fanns redan från början. Samma år inreddes ett pannrum under sakristian och en skorsten byggdes. Kring mitten av 1940-talet diskuterades byte av taktäckningsmaterial. Spåntaket ansågs vara mycket lättantändligt. I brev till Kungliga Byggnadsstyrelsen den 1 september 1945, skriver byggnadsingenjören K.G. Nordh i Hammerdal att: ”Kyrkans pannrum är belägen under sakristian som med sitt tak ligger mycket lägre än kyrkans, varför gnistbildning från skorstenen sveper över kyrktaket. Ur brandsäkerhetssynpunkt synes det därför vara förmånligast med hård flamskyddande taktäckning”. Länsarkitekten i Jämtlands län, Gösta Rollin och byggmästaren J.P. Blomqvist, Hammerdal, undersökte taket och konstaterade att: ”Takkonstruktionen ser ut att vara oskadad och ganska kraftig. Utan vidare bär den alla slags plåt och papptak. För tegel och skiffertak bör en viss förstärkning av sparrarna ske...”. Både glaserat tegel och skiffer var på förslag som taktäckningsmaterial. Länsarkitekt Rollin uttalade sig i frågan: ”Ur stil- och utseendesynpunkt är kopparbeklädnad givet att föredraga. Sådan plåt är ju för övrigt tornet täckt med. Tegel synes mig mindre passande, möjligen om det är svartglaserat. Sådant tegel, som är hållbart, är nog svårt att anskaffa. Tegel är dessutom känsligt för hårda vindar. Skifferbeklädnad skulle också gå bra, möjligen också svartmålad galvaniserad plåt, vilken dock har rätt stora underhållskostnader. Den får bl. a. ommålas åtminstone vart 10:de år.” Svenska metallverken, Västerås lämnade 1946 en offert på leverans av mattglödgd kopparplåt för taktäckning och år

1948 lades ett tak av dubbelfalsad skivtäckt kopparplåt på Hammerdals kyrka.

Kronologi – taket

1782	Hammerdals kyrka står klar.
1818	Tornet byggdes.
1859	Taket byggdes om till ett valmat sadeltak med stickspån.
1886	Stickspånstaket lades om.
1901	Kopparplåt lades på torntaket.
1902	Lanterninen plåtbekläddes.
1923	Vindfång byggdes vid västportalen. Pannrum byggdes under sakristian. Nytt spåntak lades på långhuset.
1948	Spåntaket ersattes med kopparplåt.
ca 1990	I ett försök att begränsa fortsatta skador på koppertaket fästes det med spik genom ståndfalsarna.
1997	Omläggning av tak på frontespis.

Antikvariskt resonemang

Takfallen på det gamla koppartaket ”böljade”, så gör även den nya plåttäckningen. Underliggande rote och takkonstruktion är på intet sätt rak. Att vid mitten av 1800-talet få ett så pass stort tak helt slätt var besvärligt. Så som taket nu ser ut, har det antagligen gjorts sedan 1859. Skulle man räta upp taket så att det blev helt slätt, skulle byggnaden tappa mycket av sin ålderdomliga karaktär. Avsikten med en kulturhistorisk byggnadsrestaurering är att enbart åtgärda tekniskt skadade delar. En teknisk skada är en skada som nu eller i en omedelbar framtid äventyrar byggnadens fortlevnad. Trots att insatser måste göras, är meningen med varje allvarligt syftande restaurering att man efter avslutad insats drar sig tillbaka så omärkligt som möjligt. De enskilda, befintliga byggnadsdelarna ska bevaras så långt som möjligt, för att som ”originaldelar” kunna berätta om gångna tiders liv och de förändringar som med åren krävt ändringar och omDispositioner i byggnaderna. Varje del som byts ut kan bara berätta om hur man tänkte och gjorde på 2010-talet.

Beskrivning av utförda åtgärder

Tak

Enligt uppgift blev taket skadat på 1990-talet till följd av vindpåverkan. För att lösa problemet spikades då koppartäckningen fast med spik genom ståndfalsryggarna. Senare vindpåverkan har sedan slitit upp spikarna och sprickor har uppstått, där vatten kan rinna in under plåten. Orsaken till att koppartäckningen lossnat från första början, beror på att takpanelen, spikats fast ovanpå det befintliga stickspåntaket.

Taktäckningen, inifrån och ut såg ut som följande före åtgärd 2017: Takpanel i dimension som varierar mellan ca 400x40 mm och 200x40 mm. På panelen låg ett stickspånstak. Spånens längd var ca 400 mm och bredd ca 100 mm. Spånen var lagda med ca 100 mm överlapp. På stickspånstaket hade en ny inbrädning utförts (1948) med spontad takpanel 95x17 mm, och därefter skivtäckning av kopparplåt i skivformat 850x540 mm.

Takpanel

Senare taktäckning inklusive stickspånstaket revs av. Underliggande takpanel eller rotning var i gott skick. En mindre skada på listverket i det nordvästra hörnet har lagats i med nytt virke. Ovanpå takpanelen har man lagt perforerad masonit och takpapp, för att jämna till takytan (åtgärdsprogrammet anger konstruktionsplywood). På grund av väderleken, kom man att riva bort det gamla taket allteftersom istället för att frilägga hela ytan på en gång. Vid rivningen av det gamla taket kom en fönsterruta på tornets norra sida att krossas. Den trasiga rutan ersattes med en ny ruta lika befintlig.

Efter rivning av det gamla spånstaket hamnade takytan några centimeter lägre. För att kunna bevara hängrännorna måste taket därför vinklas upp något så dagvattnet hamnar i rännan. Efter inspektion på plats blev det tydligt att den nya vinkeln knappast skulle bli synlig. Förändringen ansågs godtagbar ur ett antikvariskt perspektiv. Vid takfot har två liggande träreglar 45x95 mm monterats som fäste för hängrännskrokarna.

Figur 1 Rivning av plåt, takbrädor och spåntäckning.

Figur 2 På grund av väderleken kom rivningen av det gamla taket att ske etappvis.

Figur 3 Trälagning i nordöstra hörnet. Ca 1 meter av listen behövde ersättas med ny. Den undre delen av taklisten kunde behållas.

Figur 4 Nordöstra hörnet efter åtgärd.

Plåtarbeten

I åtgärdsprogrammet föreslås att kopparplåten ersätts med belagd stålplåt. Taket har täckts med Plannja Greencoat (polyesterbelagd förzinkad plåt).

Utifrån koppartaketets mörkgrå kulör, beslutades att färgen på det nya taket skulle vara matt svart. Enligt förfrågningsunderlaget (2017-05-16) skulle skivtäckningens horisontella skarvar vara förskjutna max 400 mm. Det diskuterades huruvida man skulle lägga med 400 mm förskjutning av skarvarna eller om taket skulle läggas med en halv skivas förskjutning. En stor del av takfallen på långsidorna låg med en halv plåts förskjutning, medan andra delar hade ett mindre avstånd mellan skarvarna. Det gamla plåttaket hade skivor av storleken ca 840x530 mm. Det nya taket skulle få ett större skivformat (färdigt format ca 1150x590 mm), vilket innebar att om man skulle gå på 400 mm förskjutning så skulle taket få ett något annorlunda utseende än dagens. Den nya plåttäckningen har lagts med en halv plåts förskjutning. Efter att man mätt upp takfallen på långhuset, hörde entreprenören av sig. Om man skulle använda den föreskrivna plåtstorleken så skulle man antingen få en längre plåt upptill alternativt längst ner. I annat fall skulle man få en liten plåt på 200 mm. Den lösning som entreprenören föreslog var att de 200 mm delades upp på de övriga plåtarna, vilka då skulle bli 20 mm längre än vad underlaget angav. Detta kom också att genomföras.

Tidigare plåtinklädnad i koppar på listverk har inte bytts ut i samband med genomförda åtgärder på taket. Mötet mellan den nya stålplåten på taket och kopparplåten på listverken har isolerats med blyplåt. Den befintliga hängrännan i koppar har behållits. Befintliga rännkrokar av järn har målats. Färgen på rännkrokarna upplevs idag som blank, men kommer att mattas ner betydligt. Skulle nedmattning av färgen inte bli tillfredställande finns möjlighet att måla om dessa i samband med kommande fasadrestaurering. Mellan krokar och hängränna, har isolerats med blyplåt. Föreskriven blyplåt till tjocklek 5 mm har fått valsas ner till anpassad tjocklek. Stupröret i nordvästra hörnet på långhuset hade mekaniska skador. Lite mer än halva stupröret har ersatts med ett nytt. Hängskiva på tympanonfält och gavel mot väster har anpassats i underkant till samma höjd som den rivna plåten hade.

På taklisten på västra gaveln (nära det nordvästra hörnet) fanns vid slutbesiktningen mindre skador till följd av spikar, som gått igenom listen. Spikarna hade kapats men inte målats över. Vid anslutningar mellan puts och plåt, fanns en del mindre putsskador. Skadorna åtgärdades inte i samband med omläggningen av långhusets tak. Dessa är tänkta att åtgärdas i samband med planerade putsarbeten på långhuset. Vid slutbesiktningen noterades även skador i ytbeläggningen på plåttäckningen. Bättringsmålning planerades att ske under april 2018. Den 15 maj 2018 hölls startmöte inför restaureringen av lanternin och tornhuv på kyrkan. Vid detta tillfälle hade ännu inget gjorts åt skadorna på långhustaket. I samband med slutbesiktning av lanterninen den 1 oktober, hade skadorna delvis åtgärdats, några mindre delar kvarstod dock. Dessa var åtgärdade den 11 oktober 2018.

Figur 5 Taksfall före åtgärd.

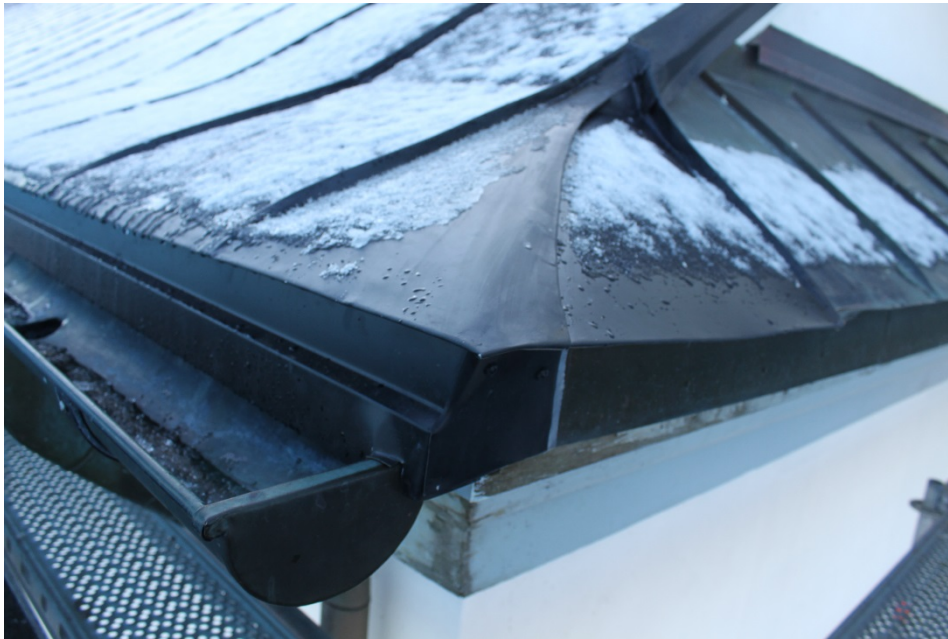
Figur 6 Hängränna före åtgärd.

Figur 7 Taksfall efter åtgärd.

Figur 8 Den gamla hängrännan har återanvänts, liksom de gamla järnkrokarna. mellan dessa har man isolerat med blyplåt.

Figur 9 Möte mellan ny takplåt och gammal koppartäckning över listverk.

Figur 10 Långhustaket sett uppifrån lanterninen. Foto 2018-10-01.

Taklucka

På det norra takfallet fanns innan åtgärd två takluckor. Vatten läckte in genom takluckorna. I samband med takarbetet kom frågan upp om den ena

taklucka på det norra takfallet kunde slopas. Luckorna torde ha tillkommit i samband med taktäckningen med kopparplåt som kom till år 1948 (tidigare var taket spånklätt). Efter att ha inhämtat Länsstyrelsens syn på saken, sattes den östra takluckan igen. Den kvarvarande luckan mitt på takytan ersattes med ny enligt handlingarna, vilket innebär ett utökat dagermått mot tidigare luckor i enlighet med nu gällande föreskrifter.

Figur 11 Norra takfallet före åtgärd med de båda takluckorna. Den vänstra takluckan på bilden togs bort, i samband med omläggningen av taket.

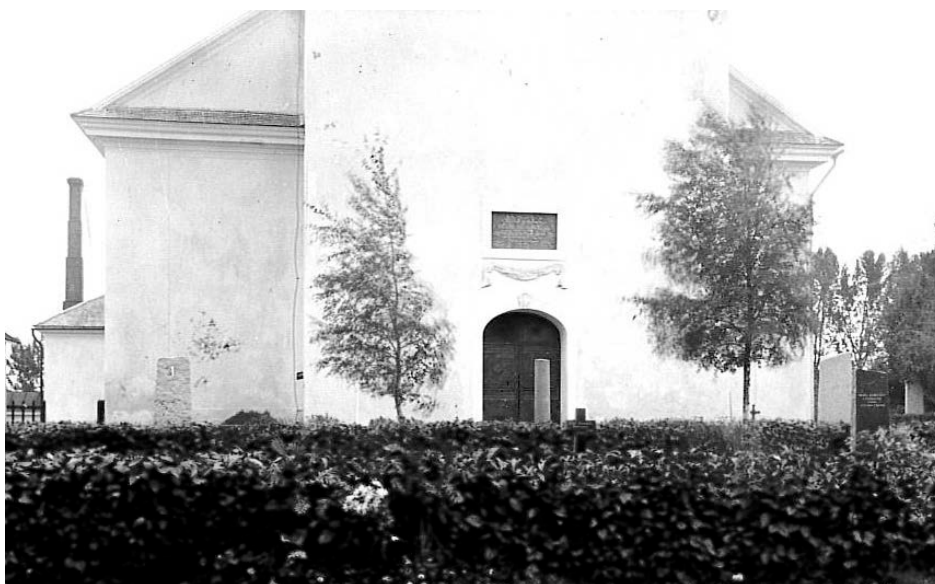
Figur 12 Taklucka på norra takfallet före åtgärd.

Figur 13 Den utbytta takluckan mitt på taket, efter åtgärd.

Skorsten

Skorstenen murad i tegel på sakristians tak hade frostsador. Enligt åtgärdsförslaget skulle skorstenen på sakristians tak rivas alternativt lagas. I förfrågningsunderlaget hade man handlat upp att skorstenen skulle plåtbeslås. På startmötet diskuterades alternativet att riva skorstenen. Den tillkom 1923 och var då betydligt högre än idag. Skorstenen berättar om att kyrkan en tid efter 1923 hade uppvärmning av en typ som krävde pannrum. Att riva skorstenen och få ett tätt tak utan risk för läckage ansåg Jamtli vara motiverat jämfört att bevara resterna av den sentida skorstenen. Efter att ha diskuterat detta med Länsstyrelsen, beslutades att skorstenen skulle tas bort. Då taket på sakristian inte skulle läggas om, utan behålla sin koppartäckning, lagades hålet efter skorstenen i med ny kopparplåt.

Figur 14 Till vänster syns 1923 års skorsten på sakristian. Foto: Jonas Ridderberg, 1927, Jamtlis Bildarkiv. Fotot är beskuret.

Figur 15 Det som 2017 funns kvar av sakristians skorsten. Foto 27 juni 2017.

Figur 16 Sakristian efter åtgärd. Hål efter den rivna skorstenen är lagat med kopparplåt. Foto 6 november 2017.

Tornfasad

Länsstyrelsen lämnade 2015-01-29 tillstånd till restaurering av fasaden på Hammerdals kyrka (Lst dnr 433-116-2015). Härnösands stift beviljade 2015-09-15 kyrkoantikvarisk ersättning för Etapp 1, utvändig putslagning på tornet (Dnr 282/2014/387/s).

Kronologi – tornfasaden

1818	Tornet byggs.
1858	Omputsning och målning.
1885	Murarna kalkstrukna.
1923	Ny girlang över entrén.
1997	Blästring, omputsning och avfärgning.
1999	Nytt bleck infäst över inskriptionstavla.

Tidigare åtgärder

Kyrkans gråstensmurar blev år 1997 putsade utvändigt med ca 10 mm luft-hårdnande kalkbruk, Serpo 142. Under luftkalken applicerades ett hydrauliskt grundningsbruk med en tjocklek av ca 10-15 mm. Avfärgning gjordes med Gotlands kalk i varmvit kulör. I samband med garantibesiktning (1999-08-23) noterades omfattande putsskador i anslutning till inskriptionstavla och ornament ovanför västra ingången. Trots lagningar 1998 hade skador på ornamentet uppstått på nytt. Enligt vaktmästaren rann vatten från befintligt droppbleck under tornfönstret direkt ner på inskriptionstavlan och ornamentet. För att försöka åtgärda problemet beslöts att demontera befintligt droppbleck under tornfönstret och montera ett nytt bleck direkt över inskriptionstavlan. Blecket skulle utföras i galvplåt och målas i fasadkulör. Dessutom beslöts att ornamentet efter rengöring från befintlig färg skulle målas med en oljefärg i lika kulör som fasadfärgen.

Utförda åtgärder 2016

Före åtgärderna 2016 hade tornet återigen stora putsskador, framför allt på västra och östra sidan. Stora delar av den lufthårdnande putsen hade fallit ner och mycket av den resterande putsen satt löst. Krackelerad färg fanns kring inskriptionstavla och på portomfattning mot väster.

Arbetet har utgått från ”Åtgärdsprogram för restaurering av Hammerdals kyrka” upprättat av Tommy Olsson, Arenatum AB (2014-07-21). Putsarbetena har utförts av Jämtfasad AB, Matfors. Arbetena på tornet utfördes under perioden maj till oktober 2016. Tornets fasader har putsats om i sin helhet med ett hydrauliskt kalkbruk. Som grundning användes ett naturligt

hydrauliskt kalkbruk 1:1,5 0-4mm och som utstockning Weber Cal 148 Hydrauliskt kalkbruk. Därefter har fasaderna avfärgats med en våtblandad kalkfärg, Weber Cal 246 Kalkfärg våt i kulör 41244 (Webers färgnummer) efter prov från befintlig fasad, som kryssmålets 2 ggr. Ankarjärn har rengjorts och rostskyddsbehandlats innan överputsning.

Arbetena 2016 skedde utan antikvarisk medverkan. Undertecknad kopplades in som antikvarisk medverkande i samband med 2017 års arbeten på långhusetak. Tornet avsynades 2017-09-13, närvarande var Björn Persson, Strömsunds pastorat och Henrik Ylikoski, Jamtli.

Figur 17 utsmyckning ovanför entrén före åtgärd (foto Kenth Johansson, 2006).

Figur 18 Under pågående arbete (foto Björn Persson)

Figur 19 Under pågående arbete (foto Björn Persson)

Figur 20 utsmyckning ovanför entrén efter åtgärd.

Figur 21 Tornet efter åtgärd.

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2018

ISSN 1654-2045

- 2018:1 Arkeologisk förundersökning i form av en antikvarisk kontroll av fossila åkern Brunflo 457, i samband med geotekniska undersökningar av planerad ny förbifart E 14/E45
Karl-Johan Olofsson
- 2018:2 Frösö 177:1. Förundersökning av Västerhus gamla gårdstomt
Anna Engman
- 2018:3 2017 års fornminnesinventering i Jämtlands län
Karl-Johan Olofsson
- 2018:4 Storsjöteatern – Ombyggnad 2017
Henrik Ylikoski
- 2018:5 Hammerdals kyrka – Byte av yttertak, 2017
Henrik Ylikoski